

2.1. Opțiuni petrecute la nivel gramatical și stilistic. Categoriile de opțiuni, de tip gramatical și stilistic¹, se referă, în special, la diferențe de ordin morfologic și la treceri de la un stil la altul care, în principiu, nu afectează sensul și corectitudinea traducerii. Deși numeroase situații de acest fel apar, este dificil de spus de fiecare dată dacă este vorba despre o anumită neînțelegere a textului ori despre opțiuni de stil determinate de felurite cauze (conturarea unui stil în cadrul aspectului literar românesc în formare, adaptări la cerințele sistemului, traducătorul sau revizorul ca ființe culturale, cu antecedentele, personalitatea și mediul lor, adecvări către cititor etc.).

2.1.1. Pe această cale apar situații concrete precum: „tîmplatu-mi-se-au” (CB, FA 20, 19), „mi se-au tîmplatu” (CV), „mi se-au tîmplat” (CP), „mi să tîmplară mie” (NTB), „s-au întîmplat mie” (BB) (pentru gr. τῶν συμβάντων μοι și vsl. **прилучишихмисе**, adică „quae mihi acciderunt”); „se puteare fure lui” (CB, FA 20, 16), „se are puteare fi lui” (CV), „să ară putea să fie el” (CP), „de ară putea el” (NTB), „de va fi cu puțință lui” (BB) (redînd gr. εἰ δυνατὸν εἶη αὐτῷ și vsl. **лише възможно бждет емѣ**, adică „si possibile sibi esset”); „văzu pre Petru și pre Ioan” (CB, FA 3, 3), „văzu Pătru și Ioan” (CP), „văzînd pre Pătru și pre Ioan” (NTB), „văzînd pre Petăr și pre Ioan” (BB); „zidindu sineșivă” (CB, *Iuda*, 20), „zidindu-vă voiși” (CP), „întrămîndu-vă” (NTB), „zidindu-vă pre voi” (BB) (pentru gr. ἐποικοδομοῦντες ἑαυτοῦς și vsl. **назидающе** adică „superaedificantes vosmetipsos”). Alături de acestea stau și cazuri precum: „să faci-o!” (CB, FA 7, 44), „să facă ea” (CP), „să facă pre el” (NTB, BB); „vrea se iasă spre demîneață” (CB, FA 20, 7), „că demîneață vrea se iasă” (CV), „vrea-re-aș să ies de demîneață” (CP), „vrînd să iasă a doao zi” (NTB); „vrînd să iasă a doa zi” (BB); „cine teame-se de Zăul” (CB, FA 13, 16), „cei ce vă teameți de Dumnezeu” (CP), „carii vă teameți de Dumnezău” (NTB), „ceia ce vă teameți de Dumnezău” (BB) etc.

Aceste exemple reflectă opțiuni strict gramaticale condiționate sau determinate de gradul de dezvoltare a aspectului literar la nivelul autorilor respectivelor texte, uneori în relație cu aspectul popular pe care se clădea respectivul aspect. De regulă, în astfel de puncte ale sistemului, condiționările sînt destul de slabe; în unele situații din această categorie este posibil chiar ca opțiunea să fie ca și inexistentă, respectiva soluție fiind singura (în mod real sau singura care putea fi luată în considerare) aflată în bagajul de cunoștințe al autorului. În ceea ce privește implicarea modelului străin, nu se pot pune prea multe pe seama voinței autorului român de a-l reproduce pe acesta. În primul rînd, în astfel de locuri modelul străin nu exercita presiuni de neînvins. Apoi, deși există situații în care se asimilează tipare străine și în care acestea se reproduc ulterior în textele traduse, compilate și chiar create de către români, respectivele situații rămîn mereu alături de sistem, în cel mai bun caz reprezentînd un fel de inserturi culturale, cu caracter livresc sau soluții de moment. Reproducerea modelului străin s-a făcut multă vreme ca efect al unor constrîngeri (în primul rînd, date de o limbă română insuficient exersată ca instrument de exprimare cultă, fond pe care nici nu puteau apărea încă traducători și revizori care să supună limba unor travalii creative).

Abia texte precum *Biblia de la București*, care aveau posibilitatea de a opta între creația independentă și cea pe baza unor texte deja existente, vor alege cea de-a treia cale, practicînd imitarea unui model străin, cultural, cu scopul de a edifica o normă literară românească pe baza aceluși model. Deși prin efectele obținute, *Biblia de la București* pare a fi mult mai aproape de textele secolului precedent, aceasta este doar o impresie nesusținută de motivațiile și procesele de profunzime care au acționat în cazul acestui text. Principala diferență a textului de la 1688 față de un text precum *Noul Testament de la Bălgrad*, de care rămîne mai apropiat decît de cele ale secolului al XVI-lea, se află localizată la nivelul căilor adoptate de cele două traduceri. Textul de la 1648 se desprinde sensibil de modele și încearcă un drum pe terenul limbii române. Textul de la 1688 își asumă modelul la modul cult, încercînd să facă din acesta un reper pentru textul rezultat în limba română, atît din perspectivă traductologică, cît și din perspectivă lingvistică.

Tot în această categorie se încadrează și unele situații a căror estimare și tipologizare este destul de dificil de făcut, mai multe categorii de factori hotărînd comportamentul scriitorilor români. Ele sînt rezultate cu aspecte complexe, unde se îmbină simpla urmare a textului de tradus cu tendințele scriitorilor de a se supune sau nu altor factori. Fidelitatea față de textul de tradus și dorința de a asimila structuri lingvistice ale limbii sursă puteau fi polimorfe, începînd cu dorința scriitorilor de a edifica aspectul literar în chipul sau doar cu ajutorul modelului străin și încheind cu momentul în care scriitorul se lăsa pradă nevoii de variație a expresiei, caz în care, în mod aproape capricios, putea încerca să-și exerseze și etaleze capacitățile de a lucra asupra limbii române redînd forme proprii tiparului cult.

2.1.2. Compararea următoarelor soluții de traducere: „Ceia ce veniră, în săboru mearseră ovreescu” (CB, FA 17, 10), dar față de: „Ca și vineră, mearseră în zborul iudeilor” (CP), „carii venind, întrară în sinagoga jidovilor” (NTB), „carii mergînd, la adunarea jidovilor s-au dus” (BB), redînd vsl.: **Иже приидшеше въ**

¹ Distincția aceasta poate fi operată uneori, dar de cele mai multe ori fragmente destul de mici conțin deodată diferențe localizabile la nivelul mai multor compartimente ale limbii.

СЪБОРЪ ИДОСТА ЮДАИСКІИ, respectiv gr.: οἵτινες παραγενόμενοι εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων ἀπήεσαν, ar putea oferi răspunsuri la mai multe niveluri. În primul rînd, se poate considera că Bratul, după cum procedează de multe ori, a urmat cu fidelitate textul slavon. Coresi, în schimb, revizuieste respingînd aici soluția urmării fidele a topicii străine, fapt care se constată și pentru BB. NTB dă un bun prilej pentru a întări argumentele că acest text a fost construit și cu aportul unei versiuni latine (unde apare: „Qui cum venissent, in synagogam Iudaeorum introierunt”). Ceea ce apare în CB nu reprezintă simpla deprindere cu tiparul străin, sau capacitatea scriitorului de a structura astfel textul românesc², în primul rînd pentru că nu acesta este comportamentul obișnuit, automat sau deprins, al preotului, apoi deoarece compararea acestor texte între ele relevă comportamente supuse opțiunilor. Alături de opțiunile petrecute la nivel lexical (și acestea destul de numeroase), ceea ce arată analiza atentă a topicii acestui verset este că frecvențele oscilații care apar pot fi date de faptul că forma concretă pe care limba o căpăta în textul traducerii putea fi supusă torsionilor dintre forțele, adesea opuse, generate de presiunea textului străin actualizat într-o limbă străină, pe de o parte, și de caracteristicile de esență ale limbii române, pe de altă parte.

Tot astfel, o alternanță, aleatorie, care apare în PO: „aur curat”, alături de „curat aur”, deși în textul maghiar apare doar „tisza aranny”, poate fi judecată din perspectiva unui scriitor care încă nu știa ce înseamnă consecvența maximă, sau, mai curînd, o respingea percepînd-o ca monotonie a textului și ca pe o formă de obediență față de textul străin, într-un moment în care fidelitatea nu însemna redarea întocmai a unor conținuturi delicate și importante, ci simpla urmare a unor structuri, fără alte cîștiguri. Un caz precum versetul din FA nu poate fi judecat nici strict din perspectiva urmării traducerii, nici din cea în care se poate considera exemplul din PO. Mai curînd, acesta constituie rezultatul unor opțiuni interne, urmate de o alta, petrecută la nivelul aspectului literar în constituire al limbii române și impusă scriitorului în felul acesta.

2.1.3. Tendința - cu efecte importante la nivelul eforturilor cititorului - de a găsi echivalențe compatibile sau acceptabile din punctul de vedere al sistemului limbii române, dar fără a leza textul din limba sursă, poate solicita în mod benefic limba română. Astfel apare un segment din FA 4, 32, τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν καρδία καὶ ψυχὴ μία, adică: „multitudinis autem credentium erat cor unum, et anima una”, care a fost redat în slavonă prin: *нѣроуоуѣ въ роуевошомѣ вѣ срѣдѣце и душа едины*, apare în secolul al XVI-lea sub formele: „Gloata ceaia ce crezu era cu inima-și și sufletul într-una” (CB), „Gloata ceaia ce crezură era într-o inimă și într-un suflet” (CP).

Deși, aparent, diferențele dintre cele două versiuni sînt date de prepozițiile utilizate³, se observă că versiunea coresiană se datorează unor posibilități mai mari (stimulate și de foarte probabila cunoaștere a CB) de a reconstrui textul în limba română⁴. Fără a pierde relația cu textul slavon, Coresi oferă o traducere mai la îndemîna receptorului român (prin aceea că nu apar asperități ori piedici în perceperea și descifrarea textului), prin reconstruirea textului în spiritul sistemului limbii române. Cea mai surprinzătoare, însă, este traducerea din BB. Față de textul NTB: „Dară mulțimea celor ce credea, le era inima și sufletul una”, aici apare: „Iară inima și sufletul mulțimei celei ce au crezut era unul”. În mod cu totul atipic pentru comportamentul revizorilor acestui text, în acest loc, BB regîndește textul din punct de vedere sintactic, oferind nu doar varianta cea mai potrivită pentru sistemul limbii române, ci și varianta optimă din punct de vedere al sensului. Aici, topica celor trei elemente (inima și sufletul; credincioșii; unitatea) sugerează la modul optim unitatea, comuniunea comunității creștine. La nivel formal apar cîteva elemente constante în cele patru traduceri: voința neabătută de a utiliza verbul *a fi*, redarea conceptului ‘credincioși’ printr-o

² Astfel de structuri cu topica urmînd modelul străin, aproape că abundă în textele românești, literare și neliterare, mai ales ale secolului al XVI-lea, ceea ce înseamnă că tiparul fusese destul de bine asimilat la nivelul normei; nepăstrarea acestui model arată că nu același lucru s-a petrecut la nivelul individului și al vorbirii sale, tendințele sistemului învingînd modelul cult (în fapt, și acesta întemeiat pe trăsăturile intime ale propriului sistem).

³ Conjunția *și* din CB poate elimina necesitatea de a relua prepoziția, soluție pentru care CP nu optează.

⁴ La nivel semantic, fiind mai evidentă miza, de multe ori eforturile traducătorilor se îndreaptă în acea direcție. În cazul situațiilor în care o traducere fidelă textului de tradus ar genera neînțelegeri sau confuzii, se observă o tendință viguroasă de a găsi termeni care, fără a trăda prea mult relația de corespondență cu termenii din textul străin, să poată reda corect în limba română respectivul conținut, împreună cu valoarea sa. În asemenea cazuri, cei care, relativ la întinderea textului, manifestă cea mai mare fidelitate față de ceea ce apare în limba sursă prezintă „abaterile” cele mai vizibile de la textul de tradus. Totodată, de regulă, acești traducători și revizori respectă destul de fidel (chiar cu prețul unor pierderi) nivelul gramatical al textului de tradus, gradul de literaritate pe care îl ating fiind ridicat. În comparație cu aceștia, despre traducători și revizori precum Coresi se poate spune că, mai degrabă, păstrează în mod relativ constant o anumită distanță față de textul de tradus.

structură analitică, redarea particulei δὲ (**ЖЕ**, *autem*) (în acest caz, numai în NTB și BB)⁵, topica și chiar sintaxa modelelor (pentru CB, CP, NTB)⁶. Mai importante sînt, însă, micile abateri, precum și soluțiile gramaticale găsite pentru a crea un text inteligibil în limba română. Dacă, în CB și CP, se optează pentru utilizarea prepozițiilor („*cu inima-și și sufletul*”, respectiv „*întru o inimă și întru un suflet*”), NTB și BB caută, în acest caz, căi de exprimare mai aproape de modelul cult. Încercarea, însă, de a genera tipare de exprimare în limba română prin transferul de model implică găsirea unor soluții de ordin sintactic, pentru ca sistemul și inteligibilitatea să nu aibă de suferit. De aici provine opțiunea din BB, una extrem de reușită (chiar dacă urmînd o cale rarissim întîlnită în acest text).

Un ultim cuvînt despre abaterea BB de la principiile urmate cu atîta strictețe. Pe lîngă faptul că, în acest loc, se poate întrevădea că autorii BB au fost atît de nesatisfăcuți de soluția pe care NTB a găsit-o pentru cititorul român, încît au ales să iasă din tiparele modelului cult și să îmbunătățească traducerea românescă. Faptul acesta este în măsură să contribuie la întărirea convingerii că autorii BB și-au ales calea dificilă pe care au mers într-un mod cît se poate de conștient. Ei și-au asumat reconstruirea unor traduceri deja existente, în spiritul și în chipul limbii model. Scopul acestui act a fost acela de a face limba română să înfrunte dificultățile cerute de saltul calitativ către nivelul de dezvoltare reprezentat de orice normă literară. Totodată, se observă că acest sacrificiu, considerat necesar de către acei cărturari, a fost asumat programatic⁷ de unii care aveau capacitatea de a oferi limbii române o traducere în chipul celei de la 1648.

2.1.4. La fel se petrec lucrurile și în redarea vsl. **мнози иже въ вѣровавшихъ** prin: „mulți de cîți crezutu” (CB, FA 19, 18), „mulți de cîți au crezut” (CV), alături de: „mulți de credincioși” (CP). Diferențele dintre primele două texte sînt date aici de particularități regionale localizabile la nivel gramatical, cvasiidentitatea formulărilor fiind dată de urmarea fidelă a textului slavon. Textele secolului următor prezintă aici: „mulți den ceia ce credea” (NTB), respectiv: „mulți dentru ceia ce crezuse” (BB)⁸. Este de remarcat că, în CB, CV și BB se folosesc forme verbale de perfect, acestea reprezentînd prima și cea mai apropiată cale de a reda ceea ce apare în textele grecesc și slavon. O opțiune reală și certă apare abia în NTB, text care apelează la un prezent. Chiar dacă se poate presupune că, iarăși, cauza stă în influența textului latinesc („*multique credentium*”), este de remarcat că această abatere este un pas important către ceea ce în secvența discutată în paragraful precedent nu s-a petrecut. Prin utilizarea unui prezent, fără a se abate formal de la litera textului, NTB se apropie de întărirea unei soluții găsite deja cu un secol mai devreme. La Coresi, segmentul este tradus pe deplin sub aspect conceptual, într-o soluție perfectă, corespondentă sub aspect formal celei din textul slavon. Probabil că marea superioritate a diaconului stă în felul în care rezolvă astfel de situații.

Chiar dacă o traducere pe segmente de text, literală și urmînd textul cuvînt cu cuvînt are drept rezultat apariția unor formule precum cele care apar mai sus în CB și CV, în realitate, aceste rezultate, care nu sînt optime în raport cu limba română, nu reprezintă efectul unui raport real de echivalență cu ceea ce se petrece în limba sursă. De fapt, aceasta este diferența dintre traducerea fidelă și cea obedientă: prima aduce un conținut dintr-o limbă în alta prin intermediul unei forme care se translează, adică aflate cu limba țintă în exact același raport în care se află forma din limba de tradus cu sistemul acelei limbi. Traducerea obedientă, chiar dacă reușește să opereze transferul conceptual, forma care poartă respectivul conținut prezintă corespondență perfectă cu cea care poartă același conținut în limba sursă, dar numai în plan paradigmatic⁹. Una dintre dificultățile traducerilor provine din aceea că, uneori, este posibil ca pe fiecare din cele două căi, rezultatele obținute să nu fie cele aici descrise. Cu alte cuvinte (lăsînd deoparte transferul conceptual, și pe care îl putem presupune realizat), este posibil ca o traducere obedientă să fie fidelă, dar și ca fidelitatea traducerii să nu poate fi atinsă prin găsirea formei

⁵ Este o particulă pe care, în mod obișnuit, și textele secolului al XVI-lea o traduc cumva, chiar dacă, nu de puține ori, acest lucru genera probleme din punctul de vedere al rezultatului traducerii. Datorită caracteristicilor de sistem ale limbii române, un astfel de element putea și poate fi util, dar nu în toate cazurile în care el apare într-un text străin. De aceea, traducerea fidelă sub aspect formal poate genera, la acest nivel și în primul moment al lecturii, o vagă dezorientare, care dispare odată cu eliminarea mentală a elementului (conjuncțional, de obicei) care stă pentru particulă. Înțelegerea reală a textului, însă, în toată complexitatea sa, este facilitată, uneori chiar permisă, abia parcurgînd această cale.

⁶ De altfel, analiza versiunilor latină și slavonă, comparativ cu sursa grecească, la toate nivelurile, indică urmarea fidelă a textului grecesc de către primele două.

⁷ Cu toate că nu se poate argumenta în această direcție, este coerent să presupunem că bărbații care au scris BB au socotit că trebuie să urmeze modelul grecesc în felul în care l-au urmat, și întru cît au gîndit traducerea lor nu doar ca moment de sine stătător, care înobilează o tradiție prin depășire, ci și ca punct de plecare pentru viitoare traduceri. Din păcate, lipsa de impact a acestui text, atît în epocă, cît și mult după aceea - corelată cu faptul că, în mod inevitabil, limba română, împreună cu aspectul ei literar a evoluat -, a făcut ca efortul îndreptat în această direcție să nu-și dea roadele.

⁸ În textul grecesc apare: πολλοί τε τῶν πεπιστευκότων.

⁹ Acesta este unul dintre motivele pentru care traducerea pe segmente, fără viziunea întregului ori a fragmentului mai amplu, conduce către astfel de rezultate.

echivalente. Efectele țin, în principal, de posibilitatea ca, pe anumite porțiuni, două limbi să dețină structuri și modalități de exprimare aproape identice, ori foarte asemănătoare, pe de o parte, respectiv de lipsa totală ori severă a corespondenței, atât în plan conceptual, cât și în plan formal, pe de altă parte.